

Szymon Pogwizd

Rozwój semantyczny kontynuantów prasłowiańskiego leksemu **blaznъ* a jego etymologia

Pomimo starań badaczy, etymologia prasłowiańskiego wyrazu **blaznъ* nie została dotychczas jednoznacznie wyjaśniona. Część spośród autorów słowników etymologicznych nie zajęła w ogóle żadnego stanowiska w tej kwestii, określając etymologię wyrazu jako niepewną¹. Równie ciekawym zagadnieniem wydaje się różnorodny rozwój semantyczny kontynuantów omawianego prasłowiańskiego leksemu. Celem poniższych rozważań jest analiza aktualnego stanu wiedzy o pochodzeniu wyrazu **blaznъ*, zbadanie rozwoju semantycznego jego kontynuantów w poszczególnych językach słowiańskich oraz próba rekonstrukcji znaczenia wyjściowego w świetle nowych, nieuwzględnianych w dotychczasowych badaniach, danych językowych. Analiza zostanie przeprowadzona z perspektywy semazjologicznej, rozumianej tak, jak w pracy M. Jakubowicz, w której przedmiotem badań jest wyraz prasłowiański o zasięgu ogólnosłowiańskim i desygnaty do których odnoszą się jego kontynuanty².

Na wstępie chciałbym nakreślić wiodące opinie badaczy na temat pochodzenia rzeczownika **blaznъ*. Według nich wyraz powstał w wyniku substancywizacji pierwotnego przymiotnika **blaznъ*, utworzonego od podstawy **blaz-*³. Kontynuanty psł. adi. **blaznъ* znajdują poświadczenie na terenie całej Słowiańszczyzny. Wśród przykładów można wymienić: dłuż. *blazny* 'głupi, obłąkany, szalony', ch./s. arch. *blázan* 'naiwny, głupi; zły, złośliwy', strus. *блaзньи* 'zwodzący, przywodzący do zguby; niebezpieczny' i ros. dial. *блáзный* 'bzikowaty, narwany, postrzelony, głupi'⁴.

Pochodzenie tematu psł. **blaz-* jest kwestią dyskusyjną i ma przynajmniej dwa konkurencyjne objaśnienia, zaproponowane jeszcze na początku XX wieku i rozwijane przez kolejnych badaczy. Pierwsza z hipotez postuluje związek badanego

¹ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I, Kraków 1952, s. 36; V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.

² M. Jakubowicz, *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny*, Warszawa 2010, s. 25.

³ *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. I, Kraków 1974, s. 254; *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, red. O.H. Трубочев, т. II, Москва 1975, s. 105–106.

⁴ Przykłady cytowane za: *Słownikiem prasłowiańskim*, red. F. Sławski, t. I, Kraków 1974, s. 255.

wyrazu z pie. rdzeniem **bhel-* 'błyszcząć, lśnić', natomiast druga dopuszcza związki leksemu z pie. **bhlāg-* 'bić'.

Twórca pierwszej z wymienionych teorii H. Petersson zakładał związek z łot. wyrazami *blāzma* 'zorza, czerwień światła, ognia, miganie, blask, odbicie', *blāzt* 'błyszcząć, lśnić się'. W tym przypadku wyraz wywodziłby się od pie. **bhel-* rozszerzonego determinantem *g* (bądź *g'* palatalnym), w wyniku czego powstała forma **bhleg-* 'błyszcząć, mienić się' i forma nominalna **bhlāg-*⁵. Kontynuantami pie. formy nominalnej, poza wspomnianym już wyżej łot. *blāzt* 'lśnić, migotać', byłyby także łac. *flagrāre* 'płonać, buzować płomieniem'. Początkowo psł. podstawa **blaz-* miałyby odnosić się do 'migoczącego błędnego ognika'. W myśl powyższego założenia znaczenie miało się rozwijać od pie. 'błyszcząć świecić' do 'skusić, zwabić, zwieść z drogi'⁶.

Inne rozwiązanie zaproponował A. Meillet, zwracając uwagę na możliwość zestawienia omawianego tu leksemu z ie. wyrazami utworzonymi od podstawy o znaczeniu 'bić'. Pokrewnymi słowami byłyby w takim ujęciu łac. *flagrum* 'bicz, bat', *flāgitō*, *flāgitāre* 'bić, okładać, ganić'. Spokrewnione z nimi byłyby również stisl. *blak* 'uderzenie', *blekkja* 'uderzać'⁷. Rozwinięcie tej hipotezy przedstawił W. Georgiew w pracy *Българска етимология и ономастика*. Zgodnie z nią bułgarski czasownik *блaзня* 'mocno przyciągać, kusić, nęcić, uwodzić' wywodzi się od psł. **blaz-nъ* 'uderzony' (z pie. imiesłowu biernego czasu przeszłego **bhlāg-no-s* 'uderzony, ugodzony'), utworzonego od pie. **bhlāg-* 'bić'⁸. Według tej hipotezy miałyby nastąpić przejście semantyczne od 'bity, uderzony' w kierunku 'głupi, szalony, obłąkany'. W językach słowiańskich znajdujemy liczne paralele takiego właśnie rozwoju semantycznego, np. pol. *kopnięty*, *stuknięty* 'niespełna rozumu, głupi' czy ros. *ушиблен-ный* 'uderzony, zwariowany', bułg. *пернат*, *чукнат*, *блъснат* 'ts'⁹. Znaczenie 'bić' mogło więc stać się podstawą rozwoju semantycznego w kierunku 'szalony, zwariowany'. Powyższą etymologię za najbardziej wiarygodną uważają m.in. autorzy hasła **blaznъ* w *Etymologicznym słowniku języków słowiańskich*¹⁰, autor *Słownika etymologicznego języka polskiego* – W. Boryś¹¹ czy wreszcie autorzy cytowanego wyżej *Bułgarskiego słownika etymologicznego*¹². Warto byłoby też zauważyć, że

⁵ *Słownik prasłowiański...*, s. 254; А.Е. Аникин, *Русский этимологический словарь*, t. 3, Москва 2009, s. 237–238.

⁶ *Słownik prasłowiański...*, s. 254; М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, перевод с нем. и дополнения О.Н. Трубачева, t. I, Москва 1964, s. 171–172; А.Е. Аникин, *Русский этимологический словарь*, t. 3, Москва 2009, s. 237–238; F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, t. I, Ljubljana 1977, s. 25; L. Králik, *Stučný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava 2015, s. 72

⁷ *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, red. О.Н. Трубачев, t. II, Москва 1975, s. 105–107.

⁸ В. Георгиев, *Българска етимология и ономастика*, София 1960, s. 9.

⁹ *Български етимологичен речник*, red. Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев, София 1962–, s. 53–54.

¹⁰ *Этимологический словарь славянских языков...*, t. II, s. 105–107.

¹¹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 31.

¹² *Български етимологичен речник...*, s. 53–54.

w słowniku J. Pokornego nie odnajdujemy słowiańskich form utworzonych od pie. rdzenia *bhlag'*¹³.

Oprócz dwóch już przedstawionych hipotez podejmowano i inne próby wyjaśnienia pochodzenia słowiańskiego **blaznъ*. Jako przykład można wymienić chociażby E. Bernekera, który w swoim słowniku zaprezentował odmienne stanowisko, postulując możliwość powstania **blaznъ* z pie. **bhlōs-no* 'nadętość, napuszoność, głupota'. Badacz porównuje got. *uf-blēsan* 'nadać', stwn. *blāan* 'dać, wiać, dmuchać', *blāsa* 'pęcherz, bańka', łac. *flāre* 'dać, wiać, dmuchać'¹⁴. Jednakże większość etymologów uważa tę teorię za mało wiarygodną¹⁵.

W kontekście stosunkowo znacznej rozbieżności zdań w kwestii etymologii badanego leksemu, warto byłoby przyjrzeć się bliżej niejednorodnemu rozwojowi semantycznemu wyrazu w poszczególnych językach słowiańskich. Kontynuanty psł. **blaznъ* wchodzą bowiem w skład kilku różnych pól semantycznych. Ich znaczenia rozwinęły się w następujących kierunkach:

W określeniach człowieka:

- I. człowiek chory psychicznie: pol. daw. *blāzen* 'szaleniec, wariat, człowiek obłąkany, chory umysłowo'¹⁶, pol. dial. *blāzen* 'wariat'¹⁷, st.-czes. i czes. *blāzn* / *blāzen* 'człowiek chory psychicznie, obłąkany'¹⁸, sła. *blāzon* 'człowiek chory psychicznie, pomyłony' lub 'taki, który zachowuje się jak osoba chora umysłowo'¹⁹, głuź. *blāzny* 'obłąkany'²⁰, też w dial.²¹, sła. *blāzen* 'wariat, obłąkany'²², ch./s. *blāzna* 'osoba niespełna rozumu'²³, st.-ros. (XVII w.) *БЛАЗЕНЬ* r.m. 'obłąkany'²⁴,
- II. człowiek lekkomyślny, nierozważny, głupi (często o pogardliwym zabarwieniu): pol. dial. *blāzen* 'głupiec'²⁵, czes. *blāzen* 'człowiek nierozumny, bezmyślny, głupi, nierozważny'²⁶, sła. *blāzon* 'nierozsądny, nierozważny człowiek,

¹³ J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, t. I, Bern 1949, s. 154.

¹⁴ E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908–1913.

¹⁵ *Этимологический словарь славянских языков...*, t. II, s. 105–107.

¹⁶ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. H. Cieńska, Instytut Badań Literackich PAN, t. II, Wrocław 1967, s. 201.

¹⁷ *Słownik gwar polskich*, red. J. Reichan, t. II, Wrocław 1983, s. 283–284.

¹⁸ *Slovník spisovného jazyka českého*, red. J. Bělič, t. I, Praha 1960, s. 132; *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006–, <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [dostęp: 2.05.2019].

¹⁹ *Slovník slovenského jazyka*, red. Š. Peciar, t. I, Bratislava 1959, s. 100.

²⁰ Ch. Pfuhl, *Lužicki serbski słownik*, Budyšin 1866 (wyd. 2, 1968), s. 27.

²¹ *Slovník slovenských narečí*, red. I. Ripka [z zespołem autorów], t. I, Bratislava 1994, s. 127.

²² M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, t. I, Ljubljana 1894, s. 32.

²³ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука, т. I, Београд 1959, с. 629.

²⁴ *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, red. С.Г. Бархударов, т. I, Москва 1975, s. 233.

²⁵ *Słownik gwar polskich...*, t. II, s. 283–284.

²⁶ *Slovník spisovného jazyka českého...*, t. I, s. 132.

- głupiec²⁷, też dial.²⁸ dłuż. *blazan* / *blazn* 'dureń, głupiec, człowiek naiwny prostak'²⁹, ch./s. adi. *blázan* 'naiwny, głupi'³⁰, st.-ros. *БЛАЗЕНЬ* 'głupiec'³¹, ukr. *блázень* 'dureń'³²,
- III. komediant, wesołek, trefniś: pol. *blazen* 'kuglarz, komediant, aktor; dworski trefniś, wesołek, żartowniś, figlarz'³³, czes. daw. *blázn* / *blázen* 'blazen nadworny'³⁴, st.-ros. *БЛАЗЕНЬ* 'blazen'³⁵, ros. dial. *блázень* 'człowiek lubiący żarty, psoty'³⁶,
- IV. człowiek próżny, zarozumiały: dłuż. *blazan* / *blazn* 'człowiek, próżny, nadęty, zarozumiały'³⁷,
- V. pochlebca: ch./s. *blázna* 'osoba, która się przypochlebia'³⁸,
- VI. zły, złośliwy: ch./s. adi. *blázan* 'zły, niedobry, złośliwy'³⁹,
- VII. diabeł: pol. dial. *blazen* euf. o diable⁴⁰ (jako przeniesienie terminu oznaczającego człowieka na istotę nadprzyrodzoną).

W określeniach pojęć takich jak:

- VIII. żarty: pol. dial. *blazny* 'żarty, figle'(wyłącznie w l.mn.)⁴¹, dial. laskie *blazny* 'żarty'⁴²,
- IX. nedorzeczność, nieroztropność: pol. *blazen* 'głupstwo, nierozsądek'⁴³,
- X. błąd, grzech: scs. *блázнь* 'pomyłka, błąd, grzech'⁴⁴,

²⁷ *Slovník slovenského jazyka...*, t. I, s. 101.

²⁸ *Slovník slovenských nářečí...*, t. I, s. 127.

²⁹ E. Muka, *Slovník dolnosrbskeje rečy a jeje nářečow*, t. I, Petrohrad–Praha 1911, s. 41.

³⁰ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика...*, t. I, s. 629; J. Bellosztec, *Gazophylacium seu Latino-illyricorum onomatium aerarium...*, Zagrabiae 1740. Liber Croaticus, Serija Reprint, t. II, 1974, s. 18.

³¹ *Словарь русского языка XI–XVII вв...*, t. I, s. 233.

³² *Етимологічний словник української мови*, red. O.C. Мельничук, t. I, Київ, 1982, s. 204.

³³ *Slovník polszczyzny XVI wieku...*, t. II, s. 200.

³⁴ *Slovník spisovného jazyka českého...*, t. I, s. 132.

³⁵ *Словарь русского языка XI–XVII вв...*, t. I, s. 233.

³⁶ *Словарь русских народных говоров*, red. Ф.П. Филин, t. II, Москва–Ленинград 1966, s. 313.

³⁷ E. Muka, *Slovník dolnosrbskeje rečy...*, t. I, s. 41.

³⁸ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика...*, t. I, s. 629.

³⁹ Tamże, s. 629.

⁴⁰ *Slovník gwar polskich...*, t. II, s. 283–284.

⁴¹ Tamże, s. 283–284.

⁴² F. Bartoš, *Dialektický slovník moravský*, Praha 1906, s. 18.

⁴³ *Slovník polszczyzny XVI wieku...*, t. II, s. 200.

⁴⁴ *Slovník jazyka staroslověnského*, t. I, Praha 1966, s. 111–112.

- XII. pokusa: scs. *БЛАЗНЪ* 'zgorszenie, pokusa'⁴⁵, ch./s. *блѣзан* 'pokusa, to co prowadzi do złego'⁴⁶, st.-rus. *БЛАЗНЪ* / *БЛАЗНА* 'pokusa'⁴⁷,
 XII. występek, przewinienie: słw. *blāzen* 'czyn karygodny, występek, zbrodnia'⁴⁸,
 XIII. oszustwo: scs. *БЛАЗНЪ* 'kłamstwo, pozór'⁴⁹,
 XIV. złudzenie, widmo: scs. *БЛАЗНЪ* 'złudzenie, przywidzenie'⁵⁰, ch./s. *блѣзна* 'upiór, mara, widmo, przywidzenie'⁵¹, ros. dial. *блѣзень* 'przywidzenie'⁵²,
 XV. czary, zjawiska nadprzyrodzone: st.-rus. *БЛАЗНЪ* / *БЛАЗНА* 'czary, magia, działanie sił nieczystych'⁵³.

Część spośród wymienionych znaczeń ma charakter wtórny i powstała już na gruncie poszczególnych języków słowiańskich. Niektóre jednak sprawiają wrażenie wyraźnie wcześniejszych i mogą sięgać czasów prasłowiańskich (w szczególności znaczenia poświadczane na większym obszarze). Według autorów *Słownika prasłowiańskiego* w języku tytułowym dla przymiotnika **blaznъ* można zrekonstruować następujące znaczenia: 1. 'zwodniczy, mamiący, prowadzący do zguby, 2. błędny; głupi, obłąkany. Natomiast dla utworzony od niego w drodze substantywizacji rzeczownik **blaznъ* wykorzystywany bywał zarówno jako określenie pojęć 'majaczenie, łudzenie, mamienie, zwodzenie, pokusa; błędzenie, błąd', jak i w odniesieniu do ludzi: 'człowiek błędzący, ośmieszający się', 'obłąkany, wariat, głupiec, dureń'⁵⁴.

Biorąc pod uwagę rozbieżność zdań w kwestii etymologii badanego wyrazu i brak możliwości przyjęcia jednej z dwóch przedstawionych teorii, jako pewnej, warto byłoby wykorzystać dane z zakresu zróżnicowanego rozwoju semantycznego kontynuantów i wyrazów pokrewnych. Hipotezę H. Peterssona na temat pochodzenia omawianego wyrazu od pie. **bhleg-* 'błyszcząć, mienić się' zdecydowanie odrzucają autorzy hasła w słowniku etymologicznym języków słowiańskich, opracowywanym w Moskwie, twierdząc, iż założenie o rozwoju semantycznym scs. *БЛАЗНЪ* 'pomyłka, błąd' z pierwotnego znaczenia 'błędny ogień' jest zbyt rozmyta i kontrowersyjna, by można ją było przyjąć. W rezultacie odrzucają też pokrewieństwo z łot. *blāzma* i *blāzt*. Zdaje się jednak, że możliwy byłby rozwój semantyczny od pojęć związanych ze świeceniem (a takim są błędne ogniki) do 'iluzji, błędu'. A. Anikin uważa zresztą analogiczny rozwój semantyczny w przypadku niem. *scheinen* 'świecić', 'zdawać się', *Schein* 'światło, błyszczenie, promienienie', 'pozór, iluzja' *scheinbar* 'zdający się, pozorny, urojony, błędny'⁵⁵.

⁴⁵ Tamże, s. 111–112.

⁴⁶ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика...*, t. I, s. 629.

⁴⁷ *Словарь русского языка XI–XVII вв...*, t. I, s. 233.

⁴⁸ M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, t. I, Ljubljana 1894, s. 32.

⁴⁹ *Slovník jazyka staroslověnského...*, t. I, s. 112.

⁵⁰ Tamże, s. 111–112.

⁵¹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика...*, t. I, s. 629.

⁵² *Словарь русских народных говоров...*, t. II, s. 313.

⁵³ *Словарь русского языка XI–XVII вв...*, t. I, s. 233.

⁵⁴ *Słownik prasłowiański...*, s. 254.

⁵⁵ А.Е. Аникин, *Русский этимологический...*, s. 238.

Opierając się na koncepcji imiesłowowego, czy też przymiotnikowego, pochodzenia formy *blazn-* zaproponowanego przez W. Georgieva przy rozważaniu podstawy pie. **bhlāg-* 'bić', należałoby zauważyć, że od strony słowotwórczej podobnie mógł rozwinąć się również wyraz oparty na homonimicznym pie. **bhlāg-* 'łsnąć, błyszczeć'. Hipoteza taka wydaje się szczególnie godna uwagi w świetle wyrazów odnalezionych w dialektach rosyjskich (por. artykuł L. Kurkiny pt. *Лексические архаизмы русских говоров Среднего Урала на славянском фоне*). Leksemy te sprawiają wrażenie archaizmów, reprezentujących formę pierwotną, utworzoną bezpośrednio od rdzenia czasownikowego (bez sufiksu *-n-*), mianowicie ros. dial. *блázитъ* 'przywidywać się, śnić się' oraz wsteczny derywat *блáz* 'przywidzenie, zjawa, nieczysta siła'⁵⁶ (prawdopodobnie utworzony od powyższego czasownika). Na powyższe wyrazy zwracają uwagę również autorzy *Słownika prasłowiańskiego*⁵⁷ i A. Anikin, który w swoim słowniku proponuje rekonstrukcję bałt.-słow. podstawy **blāž-* 'blask, migotanie, odbłask'. Ta ostatnia w języku psł. rozwinęła się w kierunku 'przywidzenie'⁵⁸. L. Kurkina przytacza także szereg innych zrekonstruowanych wyrazów psł. utworzonych od tej właśnie podstawy, np. **blaznēti* (porównując z ros. dial. *блázнѣтъ* 'zdawać się, marzyć, wyobrażać sobie'), **blazniti* (ros. dial. *блázнѣтъ* 'zwidywać się, zdawać się')⁵⁹ oraz **blaznъ*, którego kontynuanty w cs.-rus. i ros. dial. oznaczały 'błąd, pokusę'.

Na korzyść etymologii zaproponowanej przez H. Peterssona przemawia także semantyka wymienionych wyżej, bezpośrednich kontynuantów **blaznъ* lub derywaty rzeczownikowe, które bezpośrednio nawiązują do pierwotnego znaczenia związanego ze złudzeniem, iluzją itp., np. scs. *БЛАЗНЬ* 'złudzenie, przywidzenie'⁶⁰, ros. dial. *блázень* 'ts', *блázнá* 'ts'⁶¹, w dalszej kolejności scs. *БЛАЗНЬ* 'kłamstwo, pozór'⁶². Kolejnym etapem rozwoju semantycznego było przejście od dawnego znaczenia 'kuszenie, nęcenie, przyciąganie' (jak w wymienionym wyżej bułg. czasowniku *блázня* 'mocno przyciągać, kusić, nęcić, uwodzić') w kierunku 'złogorszenie, prowadząca do złego pokusa' (np. scs. *БЛАЗНЬ* 'złogorszenie, pokusa'⁶³, ch./s. *блázан* 'pokusa, to co prowadzi do złego'⁶⁴, st.-rus. *БЛАЗНЬ / БЛАЗНА* 'pokusa'⁶⁵). Możliwy jest także rozwój znaczenia od 'iluzja' do 'błąd'. Chrześcijańskie pojmowanie grzechu

⁵⁶ Л.В. Куркина, *Лексические архаизмы русских говоров Среднего Урала на славянском фоне*, „Известия Уральского федерального университета”. Серия 2, Гуманитарные науки 2001, s. 101.

⁵⁷ *Słownik prasłowiański...*, t. I, s. 254.

⁵⁸ А.Е. Аникин, *Русский этимологический...*, t. III, s. 236–238.

⁵⁹ Л.В. Куркина, *Лексические архаизмы...*, s. 101.

⁶⁰ *Slovník jazyka staroslověnského...*, t. I, s. 111–112.

⁶¹ *Словарь русских народных говоров...*, t. II, s. 313.

⁶² *Slovník jazyka staroslověnského...*, t. I, s. 112.

⁶³ Тамże, s. 111–112.

⁶⁴ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика...*, t. I, s. 629.

⁶⁵ *Словарь русского языка XI–XVII вв...*, t. I, s. 233.

jako błędu zaowocowało powstaniem znaczeń takich jak: scs. *блѣзнь* 'pomyłka, błąd, grzech'⁶⁶, sł. *blazen* 'czyn karygodny, występek, zbrodnia'⁶⁷.

Powszechny we wszystkich grupach języków słowiańskich jest związek omawianego leksemu z pojęciami odnoszącymi się do zjawisk nadprzyrodzonych ch./s. *blázna* 'upiór widmo'⁶⁸, ros. dial. *блѣзник* 'przywidzenie, zjawa'⁶⁹, które nawiązują do bytów niematerialnych lub złudzeń pojawiających się nagle w tajemniczy sposób. Biorąc pod uwagę hipotezę o pierwotnej semantyce wyrazu 'błędny ogień', znaczenia te mogą być śladem dawnych wierzeń związanych z badanym wyrazem. Do semantyki tej nawiązują również st.-rus. *БЛАЗНЪ* / *БЛАЗНА* 'czary, magia, działanie sił nieczystych'⁷⁰, pol. dial. *blazen* euf. o diable⁷¹. Być może także ch./s. *blázan* 'zły, niedobry, złośliwy'⁷² powstało w wyniku skojarzenia z działaniem nieprzychylnych człowiekowi sił nadprzyrodzonych. Zapewne z wcześniejszych znaczeń, odnoszących się do różnych pojęć rozwinęły się wtórne dotyczące tylko człowieka 'dureń, wariat, oszalały'⁷³ (prawdopodobnie miało to miejsce jeszcze na etapie wspólnoty prasłowiańskiej, na co zdaje się wskazywać geografia poświadczeń).

W oparciu o przedstawione wyżej dane najbardziej przekonująca wydaje się etymologia H. Peterssona, wywodząca wyraz **blaznъ* od pie. **bhleg-* 'błyszcząc świecić' **bhlāg'* (forma nominalna). Podstawa słowotwórcza **blāz-* o znaczeniu 'blask, migotanie, odbłask' powstała na gruncie bałt.-słow. To z niej rozwinęło się łot. *blāzt*, i derywowane od niego *blāzma*. Już na gruncie słowiańskim mogła nastąpić zmiana znaczenia, związana z pojmowaniem w kategorii wprowadzającego w błąd przywidzenia. Przykłady derywatów utworzonych od psł. podstawy **blaz-*, przytoczone w *Słowniku prasłowiańskim*, słowniku A. Anikina i w artykule L. Kurkiny zdają się potwierdzać to właśnie przypuszczenie. Naturalny byłby także późniejszy rozwój w kierunku 'zwiesć z drogi, skusić, zwabić'. W przypadku przyjęcia hipotezy o pochodzeniu wyrazu od pie. rdzenia *bhlag-* 'bić' podobny rozwój semantyczny w językach słowiańskich byłby niezrozumiały.

Słownik prasłowiański sugeruje możliwość pokrewieństwa omawianego wyżej łot. *blāzt* 'błyszcząc, lśnić się' z łot. wyrazem *blāzt-žu* 'pleść głupstwa, bredzić' (*ā* odnosi się do intonacji i również oznacza długą samogłoskę)⁷⁴. Wydaje się, że wyrazy łotewskie potwierdzają omawiany wyżej rozwój semantyczny, stanowiąc paralełę doń na poziomie czasownikowym: 'błyszcząc, lśnić, migotać' przez niezachowane w łotewskim 'majaczyć, powodować przywidzenia' > 'zwiesć z drogi, wprowadzić w błąd' do 'mówić błędnie, pleść głupstwa, bredzić'.

⁶⁶ *Slovník jazyka staroslověnského...*, t. I, s. 111–112.

⁶⁷ M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški...*, t. I, s. 32.

⁶⁸ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика...*, s. 629.

⁶⁹ *Словарь русских народных говоров...*, s. 313.

⁷⁰ *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, red. С.Г. Бархударов, t. I, Москва 1975, s. 233.

⁷¹ *Słownik gwar polskich...*, s. 283–284.

⁷² *Речник српскохрватског књижевног и народног језика...*, s. 629.

⁷³ *Słownik polszczyzny XVI wieku...*, s. 200.

⁷⁴ *Słownik prasłowiański...*, s. 254.

Uważam, że argumentacja semantyczna oraz słowotwórcza (istnienie archaicznej formy ros. dial. *блázуть*) przemawiają na korzyść objaśnienia Peterssona wywodzącego psł. wyraz **blaznъ* od pie. **bhleg-* 'błyszczyć świecić'.

Literatura

- Bartoš F., *Dialektický slovník moravský*, Praha 1906.
- Bellosztencz J., *Gazophylacium seu Latino-illyricorum onomatum aerarium...*, Zagrabiae 1740. Liber Croaticus, Serija Reprint, I 1972, II 1974.
- Berneker E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, A-моръ, Heidelberg 1908–1913.
- Bezljaj F., *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1976–.
- Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Elektronický slovník staré češtiny*, 2006–, <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [dostęp: 2.05.2019].
- Jakubowicz M., *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny*, Warszawa 2010.
- Kral J., *Serbsko-němski slovník hornjołužiskeje serbskeje řeče*, przedruk Budyšin 1986 (1 wyd., 1927).
- Králik L., *Stučný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava 2015.
- Machek V., *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.
- Muka E., *Slovník dolnoserbskeje řeči a jeje narečow*, t. I– III, Petrohrad–Praha 1911–1928.
- Petersson H., *Baltisches und Slawisches Wortstudien*, 1918, 53–55.
- Pfuhl Ch., *Lužiski serbski slovník*, Budyšin 1866 (wyd. 2, 1968).
- Pleteršnik M., *Slovensko-nemški slovar*, t. I–II, Ljubljana 1894–1895.
- Pokorny J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, t. I–II, Bern 1949–1969.
- Slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1958–.
- Slovník slovenského jazyka*, red. Š. Peciar, t. I–VI, Bratislava 1959–1968.
- Slovník slovenských narečí*, red. I. Ripka [z zespołem autorów], wyd. Veda, Bratislava 1994–.
- Slovník spisovného jazyka českého*, red. J. Bělič, t. I–IV, Praha 1960–1971.
- Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków 1952–1982.
- Slovník prasłowiański*, red. F. Sławski, Kraków 1974–.
- Slovník gwar polskich*, red. M. Karaś, J. Reichan i inni, Wrocław 1977–.
- Urbańczyk S., *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich*, cz. I, Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma Św., Kraków 1946.
- Аникин А.Е., *Этимология и балто-славянские лексическое сравнение в праславянской лексикографии*, Новосибирск 1998.
- Аникин А.Е., *Русский этимологический словарь*, Москва 2007–.
- Български етимологичен речник*, съставили: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев, София 1962–.
- Георгиев В., *Българска етимология и ономастика*, София 1960.
- Етимологічний словник української мови*, red. О.С. Мельничук, t. I–VI, Київ 1982–2012.

Куркина Л.В., *Лексические архаизмы русских говоров Среднего Урала на славянском фоне*, „Известия Уральского федерального университета” Серия 2, Гуманитарные науки, Екатеринбург 2001.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, изд. Српска академија наука, Београд 1959–.

Словарь русских народных говоров, ред. Ф.П. Филин, Москва–Ленинград 1965–.

Словарь русского языка XI–XVII вв., ред. С.Г. Бархударов, Москва 1975–.

Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, перевод с нем. и дополнения О.Н. Трубачева, т. I–IV Москва 1964–1973.

Этимологический словарь славянских языков, праславянский лексический фонд, ред. О.Н. Трубачев, Москва 1974–.

Семантическое развитие праславянской лексемы **blaznъ* а вопрос его этимологии

Резюме

В статье рассматривается семантическое развитие континуантов праславянской лексемы **blaznъ*. Приводятся примеры со всех славянских языков по словарному материалу, которых основные значения сосредоточиваются на понятиях таких как ‘сумасшедший’, ‘глупый’, ‘заблуждение’, ‘соблазн’, ‘грех’. Идёт попытка найти новые аргументы в поддержку одной из двух наиболее популярных теорий о происхождении слова **blaznъ*.

Ключевые слова: **blaznъ*, *блазень*, *blazen*, семантическое развитие, праславянский язык

The Semantic Development and Etymology of the Proto-Slavic Lexeme **blaznъ*

Abstract

The article discusses the semantic development of the Proto-Slavic lexeme **blaznъ*. The text analyses the examples of the descendants of the word under research, whose basic meanings may be defined as: ‘mistake’, ‘temptation’, ‘sin’, ‘a mentally ill man’, ‘a stupid, gullible man’. Bearing in mind the diversity of opinion about the problem of the origin of the word, an attempt is made to seek new arguments in support of one of the two most common etymologies of the lexeme **blaznъ*.

Key words: **blaznъ*, *блазень*, *blazen*, Proto-Slavic language, the semantic development

Szymon Pogwizd, mgr

ORCID: 0000-0003-4397-2478

Instytut Slawistyki PAN, Kraków

e-mail: szymon.pogwizd@ispan.waw.pl

+48 787663772